GEMEENTE ENSCHEDE

Voorstel Gemeenteraad G

Onderwerp	Wetenschappelijk onderzoek naar de gemeente Enschede in de context van bezetting, bevrijding en nasleep (gewijzigd raadvoorstel)		
Portefeuillehouder	Roelof Bleker agendaletter (G)		
Organisatieonderdeel	Cluster Advies	Aangeboden aan Raad	11 september 2023
Stuknummer (invulling door Griffie)		Corsanummer	2300062195

Wij stellen u voor te besluiten om:

1. Het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies opdracht te geven tot het doen van een wetenschappelijk onderzoek naar ontrechting van vervolgde groepen tijdens de bezetting en rechtsherstel na bevrijding in Enschede, met daarbij bijzondere aandacht voor de rol van gemeente Enschede in die ontrechting en rechtsherstel, in de context van de positie van de vervolgde groepen voor, tijdens en na bezetting in Enschede. Het onderzoek aanvullend laten zijn op reeds eerder uitgevoerde onderzoeken om te komen tot een completer beeld over de bezetting en de vervolging in Enschede en daarmee een bijdrage te leveren aan geschiedschrijving van Enschede en Nederland (en zoals nader toegelicht in de memo van 28 november 2023).

2. De kosten van 380.000 euro voor vier jaar te dekken uit de reeds in de gemeentebegroting opgenomen middelen.

Inleiding en voorgeschiedenis

Aanleiding

Het landelijk onderzoek van Pointer - journalistiek platform en tv programma van KRO-NCRV - naar met name geroofd Joods (on)roerend goed maakt in ons land veel los, ook in de media. https://pointer.kro-ncrv.nl/onderzoeken/de-vastgoedboeken. Naar aanleiding hiervan hebben de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag Utrecht en Zwolle recent onderzoek laten doen of wordt onderzoek gedaan naar hun rol hierin. Daarbij is in alle gevallen het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD) (in)direct betrokken. Inmiddels hebben ook zo'n 90 andere gemeenten aangegeven (voor)onderzoek te laten doen.

Gewijzigd raadsvoorstel

Op basis van de bespreking in de commissie bestuur en middelen van 20 maart dit jaar bleek er behoefte aan meer duidelijkheid over de uiteindelijke resultaten van het beoogde onderzoek. Toegezegd is het voorstel te wijzigen door uitbreiding van de context toegespitst op de onderzoeksvraag en vergelijking met andere onderzoeken over hetzelfde thema. Om die reden ligt nu een gewijzigd raadsvoorstel voor. Bij de laatste behandeling in de Stedelijke Commissie bleef er bij sommige leden onduidelijkheid bij de onderzoeksvraag. In de memo van 28 november 2023 probeert het college nog enig verdere duiding te geven aan die vraag. Hierbij willen we opmerken dat pas na de start van het onderzoek de onderzoeksvraag volledig en precies kan worden geformuleerd.

Reden voor een onderzoek

Enschede had voor de oorlog een grote en bloeiende Joodse gemeenschap. De wonderschone synagoge aan de Prinsestraat is hier getuige van. De bezetting en de holocaust hebben diepe wonden geslagen in deze gemeenschap. Ongeveer de helft van onze Joodse inwoners hebben de oorlog niet overleefd. Dit is een onvoorstelbaar gegeven en tegelijk is er sprake van een zogenaamde Twentse Paradox[1], waarbij in Enschede (en Hengelo) relatief meer Joodse inwoners overleefden dan elders in Nederland. Voor heel Nederland is het percentage vermoorde Joodse landgenoten 75%. De paradox is naar oordeel van het NIOD nog beperkt onderzocht en leent zich voor nader wetenschappelijk onderzoek voor een completer beeld. Zoals het NIOD in

[1] Zie ook "De Twentse paradox" van Marjolein Schenkel uit 2003, ISBN 90.5730.246.2

haar memo van 20 mei 2022 (bijlage 1) aangeeft: *Hoe is de Twentse Paradox te verklaren? Wat was de rol van de Joodse Raad in Enschede in dit verband. En hoe verhield de Joodse Raad van Enschede zich tot Joodse Raden elders in Nederland? Wat was de rol van het verzet? En wat was de houding van lokale bestuurders? Hoe verging het met andere door de Duitse bezetter vervolgde groepen?*

Wat zien we aan dynamiek en interactie tussen de verschillende actoren. In bredere zin zou het in dit onderzoek kunnen gaan over de Joodse gemeenschap en de mate van integratie binnen de niet-Joodse gemeenschap. Een biografische benadering leent zich hier goed voor. Ook in Enschede valt nog veel kennis te vergaren over Joodse families en de rol die zij binnen de (sociaaleconomische) gemeenschap vervullen. Dat geldt tevens voor het feit dat Enschede in een grensregio ligt waar de dynamiek en sociale interactie haar eigen bijzondere kenmerken heeft. Het is daarom van belang ook de jaren na de machtsovername van Hitler in 1933 te betrekken in het onderzoek.
Hoewel de Joodse gemeenschap de grootste groep is van degene die zijn vervolgt en ontrecht zijn ook andere groepen, zoals Roma en Sinti en LGBTQ gemeenschap, doelwit geworden van de bezetter. Ook naar onrechting van hen tijdens de bezetting in Enschede is nader onderzoek wenselijk.

De rol van de gemeente Enschede bij ontrechting
Tijdens de bezetting zijn de eigendommen van ontrechte inwoners door de bezetter afgenomen.. De kille ontvangst van overlevenden bij terugkeer in Nederland is pijnlijk en beschamend en hierin hadden gemeenten een belangrijke rol. Het onderzoek zal hieraan in een tussenrapportage aandacht besteden en onderzoek doen naar roof, ontrechting en rechtsherstel en de verantwoordelijkheid van het gemeentebestuur van Enschede.

In bijlage 2 is een notitie van het NIOD bijgevoegd waarin het NIOD de context van ontrechting schetst en welke rol zij voor zichzelf ziet bij vervolgonderzoek. De notitie stelt over die rol: *Alleen in die gevallen waarin er aanleiding is om breder onderzoek te doen dan alleen naar enkele specifieke financiële kwesties, ziet het NIOD een rol voor zichzelf weggelegd. Dit heeft niet alleen te maken met het ontbreken van personeelscapaciteit, maar ook met wetenschappelijk opvattingen over historisch onderzoek. De uitsluiting en ontrechting van Joodse inwoners kan uiteindelijk alleen in bredere samenhang met en binnen de dynamiek van het totale beleid van een lokale overheid goed worden begrepen.* In Enschede zijn deze voorwaarden aanwezig. Het onderzoek kan bijdragen aan wetenschappelijke kennis over de bezetting en de periode daarna en draagt bij aan de geschiedschrijving van Enschede en Twente.

Er is uiteraard in de jaren na de bevrijding aandacht besteed aan de vervolging in Enschede (en Twente). Toch ziet het NIOD ruimte voor aanvullend wetenschappelijk onderzoek om een meer compleet beeld te krijgen en in het onderzoek de periode ruim voor en na bezetting mee te nemen. Van belang is om de vervolging, ontrechting en rechtsherstel in de context te beschrijven en te beoordelen. Ook de context waarin de gemeente Enschede heeft gehandeld (of heeft nagelaten te handelen) is belangrijk om dat handelen te beoordelen.

In de memo van 28 november 2023 heeft het college duidelijk gemaakt dat de gemeente Enschede een centraal thema moet zijn in het onderzoek.

Het onderzoek
Het onderzoek zal de vorm krijgen van een promotieonderzoek, dit is een onderzoek van een jonge wetenschapper die bij een succesvolle afronding van het onderzoek promoveert tot doctor. Het eindresultaat is een boek geschreven voor een breed publiek. Bij een dergelijk traject ligt de duur vast op vier jaar. Het onderzoek is onafhankelijk, wordt begeleidt door onder andere het NIOD en zal voldoen aan de eisen die worden gesteld aan een promotieonderzoek. De rol van de gemeente is opdrachtgever van het onderzoek en draagt de kosten. Inhoudelijk heeft de gemeente uiteraard geen enkele invloed op het onderzoek.

Het vervolg
Als uw Raad kan instemmen met dit voorstel zullen wij met het NIOD verder afspraken maken over het onderzoek en uw Raad daarover informeren.

De uitkomsten van het onderzoek en de tussenrapportage kunnen uitermate pijnlijk zijn voor de gemeente Enschede. Waarheidsvinding en gerechtigheid vragen echter dat wij onze ogen daarvoor niet sluiten en onze verantwoordelijkheid aanvaarden. Wat de consequenties voor de gemeente Enschede zullen zijn van de uitkomsten van het onderzoek en de tussenrapportage is nu niet te zeggen. Zodra de uitkomsten bekend zijn zullen wij gezamenlijk als college en Raad hierover het gesprek moeten voeren, samen het de

belanghebbenden. Het is aan ons gezamenlijk te besluiten welke consequenties wij als gemeente verbinden aan de onderzoeksresultaten.

Publieksvriendelijke samenvatting
De gemeente Enschede wil een aanvullend onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek laten doen naar Enschede tijdens de Tweede Wereldoorlog, bevrijding en de naoorlogse periode. Hierbij zal extra aandacht zijn voor het afnemen van eigendommen van vervolgde inwoners tijdens de bezetting en wat daarmee is gebeurt na de bevrijding. Het gaat daarbij ook om de rol van de gemeente Enschede zelf. Het onderzoek is een promotieonderzoek, een onderzoek aan een universiteit waarna bij succesvolle afronding de onderzoeker promoveert tot doctor. Het onderzoek wordt begeleidt door het Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD). Aan het eind van het onderzoek is er een boek dat geschreven is voor een breed publiek. Het onderzoek naar Enschede kan bijdragen aan onze geschiedschrijving en die van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het onderzoek gaat vier jaar duren.

Gewenst effect van het besluit in relatie tot de strategische opgaven
Het onderzoek draagt bij aan een betere kennis van onze geschiedenis, in bijzonder over een van meest donkere tijden van onze geschiedenis. Het draagt bij aan de waarheidsvinding over onze eigen rol als gemeente en welke verantwoording wij daarover moeten afleggen. Een kritische beoordeling van onze eigen rol tijdens en na de bezetting kan bijdragen aan de doelstelling van goed bestuur.

Argumenten
1.1 De vraag naar de rol van gemeenten bij ontrechting, tijdens en na de bezetting, is actueel en vraagt om een antwoord.
Overal in Nederland wordt de vraag gesteld over de kille, onpersoonlijke en bureaucratische opstelling van de (gemeentelijke) overheid tijdens en na de bezetting bij de ontrechting van joodse en andere vervolgde inwoners. In onze gemeente, met een grote en bloeiende vooroorlogse joodse gemeenschap, moet de vraag naar onze eigen rol onafhankelijk en gedegen worden onderzocht.

1.2 Enschede, en in het bijzonder de Twentse paradox is wetenschappelijk nog onderbelicht.
Zoals het NIOD in haar memo van mei 2022 aangeeft is er alle reden voor een nader wetenschappelijk onderzoek naar de zogenaamde Twentse paradox. Dit vraagstuk verdient het nader te worden onderzocht.

1.3 Het onderzoek kan bijdragen aan een betere kennis over onze eigen geschiedenis.
Kennis over onze geschiedenis is belangrijk. Het heden is niet los te zien van het verleden. Een betere kennis over de zwartste bladzijden uit onze geschiedenis is belangrijk voor een het volledige verhaal van Enschede. Het onderzoek biedt ook kans aan een jonge wetenschapper om te promoveren.

2.1 Aan het onderzoek zijn kosten verbonden, de gemeenteraad heeft het budgetrecht.
Aan het onderzoek zijn kosten verbonden, indicatief 380.000 euro over vier jaar. Na gesprekken met het NIOD en de precieze opdrachtformulering weten we de exacte kosten. Aan uw Raad wordt gevraagd in te stemmen met de dekking van de kosten waarvoor reeds in de meerjarenbegroting middelen zin opgenomen.

Dit zijn niet alle kosten van het onderzoek. Een deel van de kosten, met name de begeleiding door het NIOD en de betrokken universiteit, worden grotendeels door hen zelf gedragen.

Risico's
Dit onderzoek kan een voorbeeld stellen, maar ook een precedent scheppen. Gezien de tijdsgeest is het mogelijk dat meer verzoeken voor historisch onderzoek, naar de rol van de (lokale) overheid met betrekking tot vervolging, uitsluiting of discriminatie van andere bevolkingsgroepen voor, tijdens of na de Tweede Wereldoorlog, worden gesteld. Als deze vragen uit de samenleving komen is het aan ons als college en Raad gezamenlijk daarover te spreken en te besluiten of onderzoek wenselijk is.

Het onderzoek zal worden uitgevoerd door een promovendus. Het onderzoek duurt vier jaar. Er bestaat altijd het risico dat de promovendus niet in staat is het onderzoek af te ronden. Het NIOD doet meer van dit soort onderzoeken en nog niet voorgekomen. Dat neemt niet weg dat het risico bestaat. Met het NIOD willen we afspraken maken dit risico te ondervangen.

Kosten en financiële dekking van het voorstel
Aan een promotieonderzoek van deze omvang zijn kosten verbonden. De verwachten kosten zijn circa 380.000 euro voor vier jaar. Voor de kosten in de begroting vanaf begrotingsjaar 2024 middelen opgenomen.

Dit zijn zoals gesteld niet alle kosten van het onderzoek. Een deel van de kosten, met name de begeleiding door het NIOD en de betrokken universiteit, worden grotendeels door hen zelf gedragen.

Afweging en alternatieven
In de bijgevoegde notitie van het NIOD (bijlage 1) wordt een alternatief gegeven van een beperkt onderzoek tegen lagere kosten. Hierover heeft uw Raad ook eerder gesproken. Dat onderzoek zal echter niet worden begeleid door het NIOD. Het onderzoek zal beperkt zijn in de onderzoeksvraag. Nu het NIOD kansen ziet voor een gedegen wetenschappelijk onderzoek dat bijdraagt aan de geschiedschrijving van Enschede en van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog en wellicht tot nieuwe inzichten kan leiden vinden wij het alternatief minder passend.

Participatie
Vooraf hebben wij gesproken over dit voorstel met vertegenwoordigers van de Joodse gemeente. Bij het onderzoek zal een klankboordgroep worden samengesteld die drie of vier keer tijdens het onderzoek bij elkaar komt om te reflecteren op het onderzoek. Vertegenwoordigers van de Joodse gemeente en wanneer mogelijk andere belanghebbenden zullen worden uitgenodigd voor deze groep. In samenspraak met de onderzoeker en het NIOD zullen we deelnemers uitnodigen. De Burgemeester is voorzitter van de klankboordgroep.

Communicatie
Na uw besluit zullen we vertegenwoordigers van de Joodse gemeente hierover informeren

Vervolg
Na uw besluit gaan we in overleg met het NIOD over de precieze opdracht, het proces van het onderzoek en de klankboordgroep, de verwachte planning en de kosten. Wij zullen u hierover verder informeren.

Bijlagen

1. Memo 20 mei 2022 van het NIOD "onderzoek gemeente Enschede"
2. Notitie van 29 oktober 2020 van het NIOD "Ontrechting en rechtsherstel: positie van het NIOD inzake onderzoek naar houding en handelen van gemeenten tijdens en na de bezetting".
3. Raadsbesluit
4. Memo 28 november 2023

Burgemeester en Wethouders van Enschede, _____
de loco-Secretaris, **de Burgemeester,**

E.A. Smit R.W. Bleker